

7. Чтение Ф. И. Кнауэра о произведенной им раскопке курганов в Южной Бессарабии // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. – 1889. – Кн. 3. – С. 33–49.

8. Кнауэр Ф. И. Вторая археологическая раскопка около села Сараты (в Южной Бессарабии) / Ф.И. Кнауэр // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. – 1890. – Кн. 4. – С. 30–41.

9. Кнауэр Ф. И. Результаты археологической экскурсии в Аккерманский уезд, предпринятой весной 1891 г. / Ф.И. Кнауэр // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. – 1892. – Кн. 6. – С. 10–13.

10. Добролюбский О. А. Кочевники Северо-Западного Причерноморья в эпоху Средневековья / О.А. Добролюбский. – Киев : Наук. думка, 1986. – 140 с.

Грицюта О.А. Археологические исследования Южной Бессарабии в Историческом обществе Нестора-летописца

В статье освещается роль Исторического общества Нестора-летописца в разворачивании археологических исследований в Южной Бессарабии. Основным направлением работы Общества в данной области было изучение курганов и их историческая интерпретация. Особая роль в этих исследованиях принадлежит профессору Ф. И. Кнауэру. Он впервые в исторической науке провел масштабное и систематическое археологическое и картографическое обследование курганных групп Аккерманского уезда, а также сделал описание курганных захоронений. Ф. И. Кнауэром впервые в историографии была сформирована проблема этнической идентификации древнего населения нашего края.

Ключевые слова: Историческое общество Нестора-летописца, археология, раскопки курганов, Ф. И. Кнауэр.

Grytsiuta O. Archaeological research of Southern Bessarabia in the Historical Society of Nestor the Chronicler

The article highlights the role of the Historical Society of Nestor the Chronicler in the development of archaeological research in South Bessarabia. The main direction of the work of the Society in this area was the study of burial mounds and their historical interpretation. A special role in these studies belongs to Professor F. I. Knauer. He for the first time in historical science conducted a large-scale and systematic archaeological and cartographic survey barrow's groups of Akkerman district, and also made a description of burial mounds. F. I. Knauer, for the first time in historiography, the problem of ethnic identification of the ancient population of our region was formed.

Keywords: Historical Society of Nestor the Chronicler, archeology, excavation mounds, F. I. Knauer.

УДК 59+574.5:001.89(477+470) «1881/1899»

Дефорж Г.В.

РОЗВИТОК ЗООЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА СОЛОВЕЦЬКІЙ БІОЛОГІЧНІЙ СТАНЦІЇ (1881–1899)

У статті описуються становлення та розвиток Соловецької станції на Білому морі (Російська імперія 1881-1899 рр.), діяльність Петербурзького і Харківського товариств дослідників природи. Розкриваються гідробіологічні і екологічні аспекти існування морської фауни, а також питання гідрології. Показано внесок видатного зоолога Миколи Петровича Вагнера.

ра (1829–1907), який вивчав фауну Білого моря на Соловецьких островах і завдяки старанням якого, була заснована перша на Російській Півночі біологічна станція (1881).

Ключові слова: біологічна станція, морська фауна, безхребетні, наукові дослідження.

У другій половині XIX ст. відомості про фауну Білого моря і Льодовитого океану були незначними. Гідні згадки лише колекції біломорських тварин, завезені з півночі академіком К. Бером (1837), а також експедиції Л. Шренка (1839), К. Бера (1840), Ф. Рупрехта (1841) і О. Міддерфорфа (1842), які сприяли появі праці останнього про моллюсків північної Росії (Шмідт, 1905) [1].

Систематичні дослідження Білого моря почалися тільки на межі 70-х років XIX ст. У 1868 р. при Петербурзькому університеті було засноване Санкт-Петербурзьке товариство дослідників природи. Воно і очолило на той час природничо-наукові пошуки на Російській Півночі. Вже в наступному, 1869 р. із Архангельська на дослідження фауни Білого моря відправилася експедиція з 4-х осіб. Зоолог Ф.Ф. Яржинський (1839 – дата смерті невідома) був, вірогідно, першим ученим, який зібрав великі колекції біломорських тварин на Соловках, на Онезькому, Терському, Поморському і Карельському берегах моря.

Через 6 років на Білому морі працювала експедиція під керівництвом петербурзького професора М.П. Вагнера, який ще з 1871 р. очолював Зоотомічний кабінет Петербурзького університету. Експедиція тривала три літніх сезони (1876, 1877 і 1880). У суворих умовах Півночі проводити польові дослідження без постійної бази було особливо важко, і такий стаціонар було вирішено влаштувати на головному острові Соловецького архіпелагу під патронажем знаменитого Соловецького монастиря – форпосту православної церкви на Півночі Росії. Про сам процес утворення Соловецької біологічної станції детально описували такі вчені: Л. Ценковський (1881) [2], М.П. Вагнер (1885) [3], П.Ю. Шмідт (1905) [4], Л.Я. Бляхер (1955) [5], Т.О. Гінецинська, М.О. Захарова-Шмідт (1993) [6], С.І. Фокін, О.В. Смірнов і Ю.О. Лайус (2006) [7].

Перед заснуванням Соловецької біологічної станції була ще спроба використати під станцію приміщення маяку на острові Жижмуй (Онезька затока Білого моря), яка, однак успіху не мала через фінансові труднощі (М.П. Вагнер, 1885; Т.О. Гінецинська, М.О. Захарова-Шмідт, 1993). Як не дивно, архімандрит Соловецького монастиря Феодосій віднісся до ідеї створення біологічної станції на головному Соловецькому острові прихильно. Однак, запропонував біологам із Санкт-Петербурга достатньо віддалену від центральної садиби хатинку в Ребалді, що поблизу Анзерської затоки. У результаті до 1881 р. учасники експедиції віддавали перевагу проживанню і науковій праці в монастирському готелі.

Взаємодія монастирського начальства і СПбТДП в особі професора М.П. Вагнера, який був директором організованої станції до моменту свого виходу з університету у 1894 р., благополучно розвивалося при наступному настоятелеві Соловецького монастиря архімандриті Мелетії. Власне при Мелетії з дозволу святого Синоду, монастир надав в якості бази для наукових досліджень хатку («Оселедцеву хатинку») прямо навпроти монастирських стін, на березі бухти. Після прохання Л.С. Ценковського і М.П. Вагнера, які працювали на Соловках

у 1880 р., та згідно проекту останнього, будинок дозволили надбудувати другим поверхом (1881), який відтак налічував 8 кімнат і був обставлений необхідними меблями, наданими монастирем [11]. На знак вдячності за сприяння становленню Соловецької біологічної станції Петербурзьке і Харківське товариства дослідників природи обрали архімандрита Мелетія своїм почесним членом.

З 1895 р. завідування станцією здійснювалося комісією Товариства (7 осіб), в тому числі і обранням Зоологічним відділенням товариства завідувача. Вони щорічно обирали лаборанта станції. Пізніше на станції посада завідувача (оплачувана) і директора (громадська) були розділені.

У кінці 1882 р., коли М.П. Вагнер вже працював у нових приміщеннях, від обер-прокурора святого Синоду було отримано листа на ім'я президента Товариства. В ньому, зокрема, відзначалося, що «Синод не зустрічає перешкод до заснування вищезгаданої станції у переконанні, що відношення її до Соловецького монастиря будуть визначені точно, що всіляких непорозумінь її з Соловецьким монастирським начальством і керівництвом станції не буде» [12]. Таким чином станція отримала статус. В документах Товариства однак датою її заснування вважається 1881 рік [13].

Для потреб учених монастир надав робітників і човен з веслярами, відпускав необхідні продукти харчування, за які в кінці сезону станція розплачувалася. Через те, що «Товариство зобов'язане облаштуванням нового наукового закладу на далекій Півночі просвітницькій і діяльній участі отця архімандрита Соловецького монастиря Мелетія», М.П. Вагнер запропонував на засіданні Зоологічного відділення СПбТДП піднести йому адрес і подарувати на пам'ять від товариства мікроскоп, що було захоплено зустрінуте присутніми [14].

Організація станції і власне наукові дослідження на Білому морі були «лебединою піснею» професора М.П. Вагнера. Після своєї поїздки на Соловки у 1887 р. він практично відійшов від практичної наукової діяльності, хоча формально залишався завідуючим Зоотомічним кабінетом до 1894 р. Тут ми зупинимося більш детально на біографії М.П. Вагнера.

Микола Петрович Вагнер (1829–1907) народився на Уралі, де його батько П.І. Вагнер (1799–1876), пізніше професор геології Казанського університету, був лікарем. Середню освіту отримав у другій Казанській гімназії, яку закінчив у 1845 р. Після закінчення із золотою медаллю Казанського університету (1849) М.П. Вагнер зайняв посаду старшого викладача природничої історії і сільського господарства в Нижньогородському дворянському інституті. У 1851 р. захистив у Казанському університеті магістерську дисертацію «Про чорнотілок (*Melasomata*), які водилися в Росії». З 1852 по 1858 рр. перебував на посаді ад'юнкта при фізико-математичному факультеті Казанського університету. У 1854 р. М.П. Вагнер витримав екзамен і захистив при Московському університеті дисертацію на ступінь доктора природничих наук «Загальний погляд на павукоподібних і окремий опис однієї з форм (*Androctonus occitfns*), що до них належали».

М.П. Вагнер працював у професора Р. Лейкарта (1822–1898) в Гіссені (Німеччина) з паразитології. У кінці 50-х років XIX ст., перебуваючи у відставці, редагував журнал Московського товариства сільського господарства. З 1860 р. знову був призначений ад'юнктом кафедри порівняльної анатомії і фізіології Казанського університету і в тому ж році був обраний там екстраординарним професором кафедри. У 1862 р. стає ординарним професором Казанського університету. Окрім лекцій з зоології Микола Петрович читав курс ботаніки (1866) і три роки був редактором «Ученых записок Казанского университета» (1861 – 1864). За наукову працю «Самопроизвольное размножение гусениц насекомых», де вперше було описано явище педогенеза, був удостоєний Демидівської премії Петербурзької Академії наук (1862). Брав активну участь в організації і проведенні з'їздів російських природознавців і лікарів.

М.П. Вагнер ще до виникнення біологічних станцій працював декілька разів на Середземному морі: в Неаполі; на Вілла-Франці, а також на Чорному морі (в Криму). У 1869 р. його неопублікована праця – «*Monographie des deux expeces du golfe de Naples*», виконана в Неаполі, була удостоєна премії Бордена Паризької Академії наук. У цьому ж році М.П. Вагнера було обрано президентом Казанського товариства дослідників природи і почесним членом Санкт-Петербурзького університету, куди у 1871 р. він перейшов ординарним зверхштатним професором зоології. М.П. Вагнер – засновник (1871) і керівник (1871–1894) Зоотомічного кабінету Санкт-Петербурзького університету. Викладав також на Вищих жіночих (Бестужевських) курсах. У 1883 р. протягом півроку М.П. Вагнер знову працював в Неаполі, на цей раз на Зоотологічній станції і приїздив туди з коротким візитом ще у 1892 р.

У 1876–1887рр. М.П. Вагнер неодноразово вивчав фауну Білого моря на Соловецьких островах, це завдяки його старанням була заснована перша на Російській Півночі біологічна станція (1881). По лінії Імператорського Санкт-Петербурзького товариства дослідників природи він був директором цієї станції до 1894 р. З 1891 р. був обраний президентом Російського товариства експериментальної психології. Автор понад 80 наукових праць. В тому числі фундаментальної монографії «Безхребетні Білого моря» (1885) і низки науково – популярних праць з різних проблем біології. Серед його учнів: професор К.С. Мережковський (1855–1921), В.Т. Жевяков (1859–1930), М.М. Кніпович (1862–1939), В.М. Фаусек (1861–1910), Ю.М. Вагнер (1865–1945), О.О. Бялиницький – Бируля (1864–1937), К.К. Сент-Ілер (1866–1941). З осені 1894 р. М.П. Вагнер пішов на пенсію і керівництво зоотомічним кабінетом фактично перейшло до В.Т. Шевякова. У 1898 р. М.П. Вагнера було обрано членом-кореспондентом Імператорської Академії наук. Вчений був у дружніх стосунках з різними представниками російської наукової і літературної інтелігенції і залишив помітний слід не тільки в зоології.

Помер М.П. Вагнер 22 березня 1907р. у Петербурзі.

Таким чином, організація Соловецької біологічної станції і відкриття педогенезу у Каннах – ось головні наукові заслуги М.П. Вагнера. Запрошення до Санкт-Петербурзького університету (1886) В.М. Шимкевича, який багато поп-

рацював для розвитку зоології в Петербурзі і морських станцій на Російській Півночі, також слід визнати заслугою М.П. Вагнера.

Міністерство народної освіти при відкритті станції виділило 1000 рублів на бібліотеку, реактиви та обладнання, але жодного постійного фінансування не було, і подальші дослідження здійснювалися за гроші самих вчених із Санкт-Петербурзького товариства дослідників природи.

У 1887р. Міністерство народної освіти відмінило засоби на чергову біломорську експедицію, в якій окрім М.П. Вагнера брали участь В.М. Шимкевич, П.П. Шалфєєв, К.І. Хворостянський і М.М. Кніпович [15]. Не дивлячись на нестачу фінансування, станція успішно функціонувала. Її діяльність за перше десятиріччя існування була зафіксована у «Дорожніх замітках», написаних пізніше відомим зоологом, професором і директором Вищих жіночих (Бестужевських) курсів. В.О. Фаусеком, який працював на Соловках у 1888 році. З цього приводу він писав: «Станція справила на мене дуже приємне враження. Вона розміщувалася в особливому двоповерховому будиночку, у напівверсті від монастиря і відділена від нього невеличкою затокою. На нижньому поверсі знаходиться кухня, складові станції, крім того, приміщення для рибаків, що ловили рибу на трапезу для монастиря. Верхній поверх було повністю віддано під станцію – вісім чи дев'ять кімнат з великими вікнами, що дають багато світла. В усіх кімнатах є необхідні, дуже прості, звичайно, меблі – столи, стільці, дивани, так, що приміщенням ми були забезпечені дуже комфортно. Ми зайняли кожний по кімнаті. Третю кімнату перетворили на їдальню, а ще одну – на лабораторію для приготування і збереження реактивів, спирту і усяких приладь... Усі необхідні реактиви були в значній кількості, скляний посуд також. Декілька великих скляних акваріумів і великий запас склянок і чашок меншого розміру. В цих приладдях і полягала послуга, яку надавала Соловецька станція. Бібліотека станції перебувала в зачатковому стані: декілька десятків праць, головним чином з систематики морських тварин, складали весь її книжковий запас... Соловецька біологічна станція – ще тільки ембріон, якому потрібно розвиватися, і я маю надію, що її чекає гарне майбутнє» [16].

Лише з 1892 р. Міністерство народної освіти стало виділяти для Санкт-Петербурзького товариства дослідників природи 400 крб. в рік для найму лаборанта, а з 1895 р. держава виплачувала на утримання станції по 1500 крб. щорічно. Лаборантами на станції були спочатку М.М. Кніпович, а відтак Д.Д. Педашенко і О.К. Лінько (1872–1912) [17-19].

На Станцію приїздили, перш за все, петербуржці, а також московські, харківські, варшавські і казанські вчені та студенти [20-21]. Слід зауважити, що, не дивлячись на відсутність спеціальних занять на станції зі студентами, значна їх кількість відвідала Соловки з метою ознайомлення з морською фауною.

Через малі габарити приміщень Станції і невеликі технічні можливості одночасно жити і працювати на станції могло лише декілька осіб, що визначило невеликий загальний баланс – Соловки аж до 1899 року відвідало біля 60 біологів. Серед них сам М.П. Вагнер, його син Ю.М. Вагнер, В.М. Шимкевич, М.М. Полежаєв, В.О. Фаусек, М.М. Кніпович, С.М. Герценштейн, К.К. Сент-Ілер,

О.О. Бялиніцький-Бируля, М.М. Римський-Корсаков, Б.В.Сукачев, О.К. Лінко, Д.Д. Педашенко, Є.А. Шульц, Д.Ф. Сініцин, Г.О. Ключе і М.О. Ліванов. Підсумок їхньої праці – понад 60 наукових робіт, присвячених фауні і флорі Білого моря, серед яких такі фундаментальні праці як «Безхребетні Білого моря» Вагнера (1885), «Спостереження над фауною Білого моря» Шимкевича (1899) і «Матеріали до фауни Мурманського берега і Білого моря» Герценштейна (1885). Переважно це були фауністичні, морфолого-анатомічні і ембріологічні дослідження. Було виконано низку фізіологічних досліджень.

У деякій мірі увага приділялася, як ми тепер кажемо, гідробіологічним і екологічним аспектам існування місцевої морської фауни, а також питанням гідрології – особливо активно в цьому напрямку працював М.М. Кніпович. На Соловецькій станції відбулося наукове становлення цього добре відомого дослідника, який пізніше зумів зв'язати в єдине ціле океанографічні та фауністичні праці. М.М. Кніпович був одним з перших вітчизняних зоологів, хто почав цікавитися залежністю розподілу морської фауни від фізичних умов середовища (Кніпович, 1893). Йому фактично належить честь створення в Росії промислової океанології (Алексєєв, 1997) [22]. Пізніше, під час праці на Мурмані в якості начальника Мурманської науково-промислової експедиції (1898–1902) Микола Михайлович встановив міцні контакти з провідними європейськими океанографами – О. Петерсоном, Ф. Нансеном, М. Кнюдсеном, що дозволило Росії увійти у Міжнародну Раду з дослідження моря [23].

Більшість матеріалів, отриманих на Соловках, публікувалася в «Трудах Санкт-Петербургского общества естествоиспытателей», а в останні роки існування станції ці випуски мали підзаголовок «Праці, виконані в Зоотомічному кабінеті Петербурзького університету» (пізніше – «Праці зоологічного і зоотомічного кабінетів...») та мали свою нумерацію. Автори деяких робіт, виконаних на Соловецькій станції, були удостоєні за них вчених ступенів – однин докторської і чотири – магістерської. Зібрані на Соловках матеріали увійшли до колекції Зоотомічного і Зоологічного кабінетів Петербурзького університету, Зоологічного музею Імператорської Петербурзької Академії наук, Лесгафтовських курсів, були відправлені до Радіщевського музею в Саратові і навіть, згідно окремих заявок, за кордон. Станція забезпечувала навчальним матеріалом для занять багато вищих навчальних закладів і гімназії і, в першу чергу, звичайно Зоотомічний кабінет Петербурзького університету.

Монастир охоче йшов назустріч побажанням вчених. Так, в 1893 р. у місцевих майстернях для станції були виготовлені додаткові меблі, новий човен. Пізніше монастир віддав станції одну з кімнат, яка знаходилася на першому поверсі «оселедцевої хатки», що найбільше підходила для організації акваріуму [24].

Звіт про десятирічну діяльність Станції завершувався словами «Маємо надію, що і для Соловецької станції настане щасливий час, коли вона буде мати засоби і можливість надавати російській науці всю ту користь, яку вона може надавати вже за своїм географічним становищем» [25]. Для цього Товариством прикладалися певні зусилля. Так, за підсумками поїздок на Соловки в 1893 р. консерватором зоологічного музею при Юрійівському університеті О.О. Штиреном бу-

ла підготовлена записка «В чому має потребу Соловецька біологічна станція?» [26]. Основні її положення: купівля для станції парового катера, облаштування для акваріумів системи протічної води і її аерації та знаходження постійного чергового, серйозно обговорювалися в Товаристві. На жаль, вони так і не були повністю реалізовані. Не дивлячись на зростаючу популярність Соловецької біостанції і певні успіхи її діяльності, в 1899 році вона була закрита, згідно напояганням монастирського керівництва. Про конфлікт, що виник між керівництвом монастиря і вченими-зоологами, що працювали на Станції – в наступному нашому повідомленні.

Джерела та література

1. Шмидт П.Ю. Жизнь русских морей // Жизнь моря. Животные и растительный мир моря, его жизнь и взаимоотношения. – Санкт-Петербург, 1905. – С. 563–664.
2. Ценковский Л.С. Отчёт о Беломорской экскурсии 1880 г. / Л.С. Ценковский // Труды Санкт-Петербургского общества естествоиспытателей. – 1881. – Т. 12, вып. 3. – С. 130 – 171.
3. Вагнер Н.П. Беспозвоночные Белого моря / Н.П. Вагнер. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича. – 1885.
4. Шмидт П.Ю. Жизнь русских морей // Жизнь моря. Животные и растительный мир моря, его жизнь и взаимоотношения. – Санкт-Петербург, Девриен. – 1905. – С. 563–664.
5. Бляхер Л.Я. История эмбриологии в России (с середины XVIII до середины XIX века) / Л.Я. Бляхер. – Москва: Изд-во АН СССР, 1955.
6. Генецинская Т.А. Соловецкая станция / Т.А. Генецинская, М.А. Захарова-Шмидт // Труды Санкт-Петербургского общества естествоиспытателей. – 1993. – Т. 91, вып. 1. – С. 111–121.
7. Фокин С.П., Смирнов А.В., Лейус Ю.А. Морские биологические станции на Русском Севере (1881–1938). I. «Северная полночь, светлая как день» / С.П. Фокин, А.В. Смирнов, Ю.А. Лейус // Зоология беспозвоночных. – 2006. – Т. 3, вып. 1.
8. Устав Соловецкой биологической станции Императорского Санкт-Петербургского общества естествоиспытателей // Труды Санкт-Петербургского общества естествоиспытателей – Т. 26, вып. 1. – С. 16–20. – (Протоколы Санкт-Петербургского общества естествоиспытателей).
9. Горяшко А. Священная земля науки / А. Горяшко // Химия и жизнь. – 2001. – № 1. – С. 34–39.
10. Протоколы заседаний Санкт-Петербургского общества естествоиспытателей // Труды Санкт-Петербургского общества естествоиспытателей. – 1892 – Т. 23, вып. 1 – С. 1–6.

11. Обзор деятельности Санкт-Петербургского общества естествоиспытателей за первое двадцатилетие его существования. – Санкт-Петербург: Тип. Стасюлевича, 1893. – С. 14–17.
12. Протоколы заседаний Санкт-Петербургского общества естествоиспытателей // Труды Санкт-Петербургского общества естествоиспытателей. – 1883. – Т. 14, вып. 1. – С. 18–19.
13. Архив Санкт-Петербургского общества естествоиспытателей. – Оп. 13. – Л. 1.
14. Протоколы заседаний Санкт-Петербургского общества естествоиспытателей // Труды Санкт-Петербургского общества естествоиспытателей. – 1883. – Т. 14, вып. 1. – С. 19.
15. Обзор деятельности Санкт-Петербургского общества естествоиспытателей за первое двадцатилетие его существования. – Санкт-Петербург: Тип. Стасюлевича, 1893. – С. 14–17.
16. Фаусек В.А. Биологические этюды / В.А. Фаусек. – Санкт-Петербург: Брокгауз и Ефрон, 1913. – С. 380–412.
17. Отчет Санкт-Петербургского общества естествоиспытателей за 1892 г. Деятельность Соловецкой биологической станции в 1892 году. Соловецкая биологическая станция, ее 10-летняя деятельность, нужды и потребности. – 1892. – (Тр. СПбОЕ. – Т. 23, вып. 1. – С. 25–31).
18. Педашенко Д.Д. Отчет о поездке на Соловецкую биологическую станцию летом 1893 года / Д.Д. Педашенко // Тр. СПбОЕ. – 1893. – Т. 24, вып. 1. – С. 123–129.
19. Линко А.К. Отчет о состоянии и деятельности биологической станции Императорского С.-Петербургского Общества естествоиспытателей в Екатерининском порте на Мурмане за 1899 год, с приложением списка медуз и ктенофор, найденных в районе деятельности станции / А.К. Линко // Тр. Имп. СПбОЕ. – 1900. – вып. 31. – С. 74–82.
20. Педашенко Д.Д. Отчет о состоянии и деятельности Соловецкой станции в 1897 г. / Д.Д. Педашенко // Тр. Имп. СПбОЕ. – 1897. – Т. 28, вып. 1. – С. 224–257.
21. Педашенко Д.Д. Отчет о состоянии и деятельности биологической станции Императорского СПб Общества Естествоиспытателей на Соловецком о-ве Белого моря за 1898 год / Д.Д. Педашенко // Тр. Имп. СПбОЕ. – 1900. – Т. 31, вып. 1. – С. 8–16.
22. Алексеев А.П. Н.М. Книпович и промысловая океанология. Океанология в Санкт-Петербургском университете / А.П. Алексеев. – Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ. – 1997. – С. 44–58.
23. Лейус Ю.А. Международные исследования Баренцева моря в середине 1920-х гг.: малоизвестный эпизод в истории советско-германских научных связей. Институт истории естествознания и техники им. С.И. Вавилова. Годичная конференция / Ю.А. Лейус. – Москва: Янус, 1998. – С. 546–549.
24. Педашенко Д.Д. Отчет о поездке на Соловецкую биологическую станцию летом 1893 года / Д.Д. Педашенко // Тр. Имп. СПбОЕ. – 1893. – Т. 24, вып. 1. – С. 123–129.

25. Отчет Санкт-Петербургского Общества Естествоиспытателей за 1892 г. Деятельность Соловецкой биологической станции в 1892 году. Соловецкая биологическая станция, ее 10-летняя деятельность, нужды и потребности // Тр. Имп. СПбОЕ. – 1892. – Т. 23, вып. 1. – С. 25–31.

26. Протоколы заседаний Санкт-Петербургского Общества Естествоиспытателей // Тр. Имп. СПбОЕ. – 1894. – Т. 24, вып. 1. – С. 3–36.

Дефорж А.В. Развитие зоологических исследований на Соловецкой биологической станции (1881–1899 гг.)

В статье описываются становление и развитие Соловецкой станции на Белом море (Российская империя 1881–1899 гг.), деятельность Петербургского и Харьковского обществ естествоиспытателей. Раскрываются гидробиологические и экологические аспекты существования морской фауны, а также вопросы гидрологии. Показан вклад выдающегося зоолога Николая Петровича Вагнера (1829–1907), который изучал фауну Белого моря на Соловецких островах и благодаря стараниям которого, была основана первая на Русском Севере биологическая станция (1881).

Ключевые слова: биологическая станция, морская фауна, беспозвоночные, научные исследования.

Deforz H.V. The development of zoological research on the solovetskyi biological station (1881–1899)

The article describes the formation and development of the Solovetskyi station on the White Sea (Russian Empire 1881–1899.), and the activities of the St. Petersburg and Kharkov society of naturalists. It reveals hydrobiological and ecological aspects of the existence of a marine fauna, and hydrological questions. The article also depicts contribution of the outstanding scientist Nikolai Petrovich Wagner (1829–1907), who studied the fauna of the White Sea on the Solovetsky Islands and whose efforts resulted in founding of the first ever biological station in the Russian North (1881).

Key words: biological station, marine fauna, invertebrates, scientific research.

УДК 502/504:574(477)

Дупленко Ю.К.

УКРАЇНСЬКІ ПОПЕРЕДНИКИ ІДЕЇ ГЛИБИННОЇ ЕКОЛОГІЇ

На підставі аналізу тексту роботи «Труд человека и его отношение к распределению энергии» автор статті підтримує погляд сучасних дослідників щодо ідей С. Подолінського, опублікованих в роботі (1880), як передтечі ноосферної концепції В. Вернадського, синергетичних підходів І. Пригожина та глибинної екології А. Нейса.

Ключові слова: ноосферна концепція, соціальна економіка, Сергій Подолінський, В. Вернадський, А. Нейс, синергетичний підхід, глибинна екологія.

Ідея глибинної екології (deep ecology) була висунута і розроблена норвезьким екофілософом Арне Нейсом (A.Næss) в 1972–1991 рр. Основний труд Нейса, який приніс йому світову популярність, під назвою «Ecology, community and life-style» опублікований у 1989 р. Його екософія найбільш точно характеризується таким чином: задоволення, отримане від впроваджень, що призводять до руйнування природи, є пасивним. Інакше кажучи, не можна вважати за щастя